

ΟΝΕΙΡΟ ΚΑΙ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗ ΜΑΝΗ*

Κ.-Νάντια Σερεμετάκη

Εθνολόγος-Ανθρωπολόγος
Καθηγήτρια-Ερευνήτρια-Συγγραφέας στην Ελλάδα και το εξωτερικό

Στη Μάνη, ονειρεύονται τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες, αλλά οι γυναίκες είναι αυτές που κατέχουν τη γλώσσα της ερμηνείας. Στο παρελθόν, τα όνειρα ήταν μέρος του λόγου τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών, αν και το μάντεμα υπέκειτο στον έμφυλο διαχωρισμό που χαρακτήριζε μεγάλο μέρος της οικονομίας του λόγου των Μεσο-Μανιατών. Σήμερα, η διαστρωμάτωση αυτή του λόγου κατά φύλο έχει ενταθεί. Η ονειρομαντεία είναι τώρα αποκλειστικά γυναικεία τάση και γίνεται σταθερά «υπόγεια» πρακτική (όπως το διάβασμα του φλιτζανιού του καφέ).

Χαμηλόφωνη εκφορά

Τα προειδοποιητικά όνειρα, όπως πολλά άλλα μολυσματικά (μιασματικά) σημεία, γονότα, πράξεις και φορείς, υπόκεινται δημόσια σε αυτό που ονομάζω «χαμηλόφωνη εκφορά». Το προειδοποιητικό όνειρο, ο ονειρευτής του και ο ερμηνευτής του θεωρούνται ότι έχουν όχι μόνο τη δύναμη της πρόγνωσης, αλλά και την ικανότητα να προκαλέσουν το κακό. Η φωνή του ονειρευτή και/ή εκείνη του ερμηνευτή, μεταφέροντας ονειρικά σημεία και προσανατολισμούς από τον κόσμο του ύπνου στον ξύπνιο, και από την ιδιωτική σε δημόσιες σφαίρες, προκαλεί το κακό και εκπληρώνει το όνειρο.

Μεταξύ των γυναικών, η ερμηνεία των ονείρων παίρνει τη μορφή γρήγορων απαγγελιών, στις οποίες παραλείπεται η υποτονίζεται η αφηγηματική δράση του ονείρου, ενώ προσδιορίζονται αποκαλυπτικά συμβατικά σημεία. Οι γυναίκες αφηγούνται όνειρα με τη μορφή στιγμιότυπων, με περικοπές και ελλείψεις, που μετατοπίζονται απότομα από τη μία φορτισμένη εικόνα στην άλλη. Τα όνειρα που δεν παρουσιάζουν τα γνωστά σημεία της πρόγνωσης ποτέ δεν εξιστορούνται. Οι επιδέξιες μανευτήριες παρεμβαίνουν είτε με μια λεκτική εξήγηση, βασισμένη στη σύγκριση με το εκτεταμένο ρεπερτόριο ονείρων των συμμετεχουσών, ή απλώς με ένα γρήγορο ευμενές νεύμα του χεριού, ή του προσώπου, ή με μια κίνηση του σώματος που επιβεβαιώνει τα νοήματα της σχέσης των σημείων. Οι γυναίκες καταλήγουν σε εκκασίες για τις πιθανές αναφορές του ονείρου και, συγχρόνως,

μπορεί να αποπειραθούν να υποβαθμίσουν τη σοβαρότητά του. Αυτό μπορεί να φτάσει μέχρι την αποκάλυψη «χαμηλόφωνη εκφορά» ενός ονείρου που μοιάζει να είναι ιδιαίτερα αρνητικό.

Η οικονομία των ονείρων

Η πρακτική της ερμηνείας των ονείρων λέγεται *ονειροσκοπία*. Τα ουσιαστικά *σκοπιά*, *σκοπή*, *σκοπός* σημαίνουν *παρατηρητήριο*, *στόχος*, *σημάδι* (όπως στο *στόχαστρο*), *σκόπευση*, *αντικειμενικός στόχος*, αλλά και *παρακολούθιν*, *παρατηρητής*. Προέρχονται από το ρήμα *σκοπεύω* (ή *σκοπέω*-ώ), που σημαίνει «παρακολούθω, εξετάζω, σχεδιάζω, στοχεύω, σηματοδew ένα στόχο». Το *-σκοπία* είναι επίσης β' συνθετικό του *κερδοσκοπία*.

Όταν οι Μανιάτισσες ερμηνεύουν προειδοποιητικά όνειρα, εικάζουν σε ποιον «στοχεύει» το όνειρο. Τα όνειρα δεν «σηματοδewουν» απαραίτητα τον ονειρευτή. Σε μία περίπτωση, όπου κάποιος ονειρεύτηκε ένα όνειρο ιδιαίτερα έντασης και αργότερα πέθανε ο σκύλος της οικογένειάς του, μια γυναίκα, η οποία είχε προηγουμένως συμμετάσχει στην ερμηνεία του ονείρου, αναφώνησε με ανακούφιση: «Πήγες στο σκύλα!», υπονοώντας ότι ο σκύλος, ως μέλος του νοικοκυριού, ήταν ο στόχος του ονείρου και όχι τα ανθρώπινα μέλη της οικογένειας. Τα όνειρα κινούνται σε συγκεκριμένους κατευθύνσεις. Η πραγματοποίηση του ονείρου θεωρείται από τις γυναίκες προαποφασισμένη εκπλήρωση της μοίρας. Μόνο η ερμηνεία συγκεκριμένων σημείων και η εξακριβωση της κατεύθυνσης του μη-

νύματος επιδέχονται εικασίες. Οι γυναίκες αναφέρονται στην πραγματοποίηση του ονείρου με τη φράση «το όνειρο ξωφλήθη».

Υπάρχει μια οικονομία του ονειρέματος, η οποία σχηματίζεται από τη σχέση χρέους και εξόφλησης που συνδέει το μήνυμα του ονείρου (το σημείο ή σημιάδι) με την πραγματοποίησή του στην κοινωνική ζωή (το σημαίνόμενο). Η φύση του χρέους δομείται από αρκετούς παράγοντες: α) το χρόνο που χωρίζει τη λήψη του ονείρου στο παρόν από την πραγματοποίησή του στο μέλλον, β) τον κοινωνικό και φυσικό χώρο που χωρίζει τον ονειρευτή από τα πρόσωπα στα οποία πιθανόν να αναφέρεται το όνειρο, και γ) την πεποίθηση ότι η εκπλήρωση της μοίρας είναι εξόφληση ενός προκαθορισμένου χρέους. Η ολοκλήρωση της ζωής ενός προσώπου συγκρίνεται με το κλείσιμο ενός βιβλίου λογαριασμών, το δεφτέρι (ή τεφτέρι).

Η μεταφορά του τεφτεριού χρησιμοποιείται στο μοιρολόι που παραθέτουμε για να εκφράσει η θρηνούσα την αίσθηση του οριστικού τέλους.

*Σφάλσο το δεφτέρι ζου
όπου κρατάς στο χέρι ζου
και άφησέ το καταγής
να τ' αναγνώσει ο ατζαγής
ο δάσκαλος κι ο μαθητής...*

Το ρήμα ξόφλησε χρησιμοποιείται για να περιγράψει τον ετοιμοθάνατο, τον συγκεκριμένο νεκρό, και την εξάντληση ενός ολοκλήρου νοικοκυριού. Ξοφλάω σημαίνει «εξπληρώνω ένα χρέος, εκπληρώνω μια υποχρέωση ή ένα έργο». Με τη λέξη μοίρα υποδηλώνεται η μερίδα ή το μερίδιο («μερτικό») θετικών και αρνητικών γεγονότων ενός προσώπου και το ξόδεμα αυτών των ιδιοτήτων στην πορεία μιας ζωής. Η ζωή ενός ατόμου, όπως δομείται από τη μοίρα, είναι ένα οικονομικό σύστημα διαμορφωμένο από σχέσεις χρέους, υποχρέωσης, ξόδεματος και αποζημίωσης. Κάποια άτομα μπορεί να φέρουν τα σημιάδια της μοίρας στα σώματά τους, στην ομιλία και στις πράξεις τους. Τα σημεία αυτά λειτουργούν ως προ-σύμβολα της μοίρας που πρέπει να εκπληρωθεί ή να εξοφληθεί. Όπως το προμήνυμα, έτσι και αυτά είναι σημειωτικά δάνεια από το μέλλον που δίδονται στο παρόν ως σύμβολα, ως πληροφοριακή πίστωση. Αυτό υπονοεί ότι τα όνειρα και τα γενικά σημεία προειδοποίησης είναι ανάλογα με τη σημειολογία των χρημάτων. Τα χρήματα και τα όνειρα κυκλοφορούν ανάμεσα σε ανθρώπους, τόπους και χρονικότητες. Τα σημεία του ονείρου, τα σημιάδια της προειδοποίησης, όπως τα νομίσματα, είναι δείκτες, μια γλώσσα γενικής ισοτιμίας αξιών. (Ας σημειωθεί ότι είναι τα χαρτονομίσματα που έχουν αρνητική σημειολογική θέση στο σύστημα των ονείρων, και όχι τα κέρματα, που κάποτε είχαν εγγενή αξία.) Τα χρήματα κωδικοποιούν την οικονομική αξία σε μια αφηρημένη, αποσπασίμη, γενική μορφή. Τα χρήματα και η κεφαλαιοποίηση έχουν περιγραφεί από τους Deleuze και Guattari (1977) ως νομαδικό κώδικες αξιών. Τα σημεία και τα σύμβολα του ονείρου και του προμήνυματος είναι προσωρινά ελεύθεροι, αδημιχτικοί δείκτες (deteritorialized tokens), αδιδοκαία προσδιορισμού εκείνου προς τον οποίον

κατευθύνεται το όνειρο είναι μια απόπειρα να ακινητοποιήσουμε, να εντοπίσουμε και να προσδέσουμε τα σημεία του ονείρου στη σωστή τους θέση. Ο ονειρευτής (έξ) αποστασιοποιείται από τα πλήρη νοήματα του προμήνυματος, και ιδιαίτερα από τη συνειδητοποίηση της μοίρας που το προμήνυμα προβάλλει. Ο ονειρευτής γίνεται μάρτυρας της μοίρας με έναν τρόπο διαμεσολαβημένο. Το μήνυμα παραδίδεται στον ονειρευτή μέσω υπερκωδικοποιημένων, συναισθηματικά φορτισμένων σημείων. Το μήνυμα του προειδοποιητικού ονείρου μετατρέπεται τα σημεία αυτά σε υλικά γεγονότα και πρόσωπα. Σε αυτή τη μετατροπή είναι που υλοποιείται η πλήρης αξία του ονειρικού σημείου.

Τα ονειρικά σημεία είναι, όπως τα χρήματα, πολυσηματικά. Δύο ή περισσότερες αξίες συμπεριλαμβάνονται στο ίδιο όχημα. Η συμπύκνωση αυτή της πολυσημασίας σε μια και μόνη μορφή είναι που επιτρέπει τόσο στα χρήματα όσο και στα όνειρα να λειτουργούν ως γλώσσες ισοτιμίας αξιών που φέρνουν γεγονότα, ανθρώπους και νοήματα, που προηγουμένως ήταν ξεχωριστά στο χρόνο και το χώρο, σε μια σταθερή σχέση. Η πεποίθηση ότι τα όνειρα «εξοφλούνται», ότι τα αφηρημένα σύμβολα, τα σημεία και οι δείκτες του προμήνυματος μπορούν να αποκωδικοποιηθούν και να μετατραπούν σε πραγματικά γεγονότα, αναπαράγει μια οικονομική λογική που βασίζεται σε προκαπιταλιστικούς πολιτισμικούς κώδικες. Σε μια πλήρως εμπορευματοποιημένη κοινωνία, η εγγραφή της αξίας σε

αφρημένες μορφές, όπως τα χρήματα, δεν δημιουργεί σημασιολογικό χάσμα ανάμεσα στο δείκτη και την αναφορική του αξία. Τα χρήματα που κυκλοφορούν γίνονται αποδεκτά ως μοιμο υποκατάστατο των υλικών αντικειμένων και της αξίας τους. Αντίθετα, σε οικονομίες που δεν είναι εντελώς εμπορευματοποιημένες, τα χρήματα έχουν περιορισμένη αυτονομία αναφορικά με άλλα οικονομικά μέσα. Στα προκαπιταλιστικά συστήματα ανταλλαγής, ο δείκτης συνδέεται άμεσα με την υλική του αναφορά, το δημιουργό ή τον τόπο προέλευσης.

Ο Αριέσ (1981) ταυτίζει την εξαφάνιση των πεποιθήσεων περί προμηνημάτων στην Ευρώπη με την εμπορευματοποίηση, εκλογίκευση και γραμμικοποίηση του χρόνου. Ο μονογραμμικός, κατακεραματισμένος χρόνος αποκλείει οποιαδήποτε αλληλοδιείσδυση του παρόντος και του μέλλοντος, τα οποία παραμένουν αποκλειστικά εμπορευματοποιημένες μονάδες. Αντίθετα, το προμηνημα στη Μέσα Μάνη έχει τη ρίζα του στη μη γραμμικές χρονικότητες του ονειρέματος και του μαντέματος. Η έγγραφη ετερογενούς χρόνου στο ονειρικό σημείο διευκολύνει τη διείσδυση της ετερότητας, του άλλου, στο παρόν.

Οι σύγχρονες πεποιθήσεις για τα όνειρα και τα προμηνηματα δείχνουν την ατελή ιστορική συνάρθρωση της Μέσα Μάνης με τις αγοραστικές οικονομίες. Η αποστασιοποίηση αυτή από μεθόδους χρονικής νόησης βασισμένες στην εμπορευματοποίηση και την ορθολογικο-

ποίηση οφείλεται στη σχετικά αργοπορημένη και άνιση διείσδυση των καπιταλιστικών συστημάτων στη Μέσα Μάνη. Ο πιο αποτραβηγμένος από τις εξωτερικές οικονομίες τομέας της κοινωνίας αυτής είναι οι Μανιάτσες. Μέσα από το ονειρέμα και το μάντεμα, οι γυναίκες εισάγουν λαβραία κρυφές χρονικότητες και «οικονομίες» στην καθημερινή οργάνωση της σύγχρονης εποχής.

Χρόνος ονειρού, χρόνος εργασίας

Στη Μάνη, το γεγονός του θανάτου, η επικόλυθη θρηνητική τελετουργία και η εκταφή είναι δραματικά δημόσια γεγονότα που φέρνουν στο φως το αόρατο και το αποσπών βία από τους νοητικούς περιορισμούς που επιβάλλει το ορατό. Οι μορφές όμως της νόησης, που τα γεγονότα αυτά αναπαριστούν και κινητοποιούν, γίνονται εγκόσμιες και καθημερινές στο ονειρέμα, όπου η θηλική φαντασία απελευθερώνεται από τους χωρικούς και χρονικούς περιορισμούς της δημόσιας τελετουργίας. Το ονειρέμα παρέχει τα συμβατικά σύμβολα που συνδέουν το άτομο με ένα συλλογικό φανταστικό. Το ονειρέμα είναι η παρουσία του κοινωνικού στο ατομικό συνειδητό και χαρακτηρίζει τη σχέση του ατόμου με την κοινωνία και τον κόσμο. Η δύναμη του ονειρέματος καθιστά ασαφείς τις κατά τον Durkheim διχοτομίες μεταξύ ατομικής και συλλογικής νόησης, μεταξύ ιδιωτικού συναισθήματος και δημόσιων παραστάσεων, μεταξύ του τελετουργικού και του μη τελετουργικού, του ιερού και του εγκόσμιου.

Η ανάλυση του μανιάτικου ονειρέματος αποκαλύπτει αξονικές μορφές και σχέσεις σημείων οι οποίες κωδικοποιούν τον αριθμητικό μετασηματισμό του προσώπου στο χρόνο και το χώρο. Το ονειρέμα περιλαμβάνει ένα ρεπερτόριο κωδίκων, τις κατευθυντήριες πολιτικότητες, τις αντίθετες δυνάμεις του βαριού και του ελαφρού, τη «στομιακή» δυναμική της τροφής, την κοινή ουσία και το ανοιχτό στόμα, τους περιορισμένους χώρους, το λαχάνισμα, τις αλφαβητικές μετωνυμίες και τους δρόμους. Όλοι αυτοί οι κώδικες επανεμφανίζονται σε αναπαραστάσεις γέννας, γυναικείας εργασίας, θανάτου, ταφής, εκταφής, καθώς και στην ποιητική του θρήνου.

Το ονειρέμα προμηθεύει τις στοιχειώδεις δομές και τους κανόνες της συμβολικής σκέψης των γυναικών, οι οποίες διαποτίζουν συγκεκριμένες κοινωνικές πρακτικές στον κόσμο του ξυπνητού. Επιπλέον, κατασκευάζει και αναπαράγει οικείες διόδους προς το έξω, την πηγή της μαντευτικής γνώσης.

Η βαθιά γνώση του χρόνου και της μαντείας είναι μια *ερμηνευτική*, αν όχι λειτουργική, γνώση πάνω στα γεγονότα που συμβαίνουν στο χρόνο και συγκροτούνται από αυτόν. Εδώ είναι προφανές ότι η πολιτισμική δύναμη τόσο του συλλογικού γυναικείου λόγου όσο και της *αλαφροϊκωτής*¹ προσωπικότητας, βασίζεται στην κατοχή και τον έλεγχο της ερμηνείας.

Στην αρχαϊκή Ελλάδα, οι έννοιες της μοίρας και του χρόνου ήταν αλληλεξαρτώμενες. Η μοίρα γινόταν κατανοητή ως οφειλόμενο μερίδιο ή κλήρος. Υπήρχε μια μοίρα που το κάθε άτομο

μπορούσε να περιμένει ως το αρμόζον «μεριδίό» του. Η μοίρα μπορούσε να παρθεί, να δοθεί ως οφειλόμενη και να χαθεί. Η ίδια η μοίρα γινόταν κατανοητή ως ενσωματωμένη και ως μετρήσιμη σε υλικά τευχουργήματα που παρήγαν *στάτους* (Adkins 1982: 223-26). Η ανταλλαγή τέτοιων τευχουργημάτων ήταν η κυκλοφορία οφειλόμενων μεριδίων. Τα μερίδια αυτά δεν κατανεμόνταν εξίσου σε ολόκληρο τον κόσμο: μερικά όντα είχαν περισσότερα από άλλα. Το ίδιο το μεριδίον της μοίρας ήταν μια μονάδα τιμής. Οι οντότητες μπορούσαν να χάσουν το οφειλόμενο μεριδίον τους της μοίρας και της τιμής από κλοπή και θάνατο. Η μοίρα διαφοροποιεί τους κοινωνικούς δρώντες μεταξύ τους. Οι νεκροί του αρχαίου Άδη, που έχουν χάσει τη μνήμη τους, και επομένως τη γνώση της μοίρας τους, απεικονίζονται ως μια ανώνυμη, απο-ατομικοποιημένη μάζα (Vernant 1981). Έχουν χάσει το χρόνο. Οι νεκροί δεν έχουν μνήμη, επειδή «η ανάμνηση μπορεί να λάβει χώρα μόνο μέσα στο χρόνο. Οι νεκροί δεν ζουν μέσα στο χρόνο...» (ό.π., 290). Ο Οδυσσέας, όταν επισκεπτεται τον Άδη, επαναφέρει τη χρονική τάξη, την ατομικοποίηση και τη μνήμη στον άλλο κόσμο, εισάγοντας τις έννοιες του αριθμού, της αλληλουχίας, και επομένως του χρόνου: «Το να καλεί κανείς μπροστά τους νεκρούς, όπως αναλαμβάνει να κάνει ο Οδυσσέας (...) σημαίνει να εισάγει τάξη και αριθμό στο άμορφο μάγμα τους, να ξεχωρίζει άτομα, υποχρεώνοντάς τα να μπουν στη σειρά, το ένα πίσω από το άλλο, το καθένα, εν συνεχεία, να προχωρά εμπρός μόνο του για να μιλήσει εξ ονόματός του και να θυμηθεί» (ό.π., 290).

Μια ανάλογη αντίληψη της μοίρας λειτουργεί και στη σύγχρονη μανιατική μαντεία. Στο ονειρέμα και την ερμηνεία των ονείρων, το συνεχές που δημιουργείται μεταξύ σημείου και γεγονότος εδραιώνει την ιδιαίτερη μοίρα ή ποίση του χρόνου που οφείλεται στο άτομο στο οποίο στοχεύει το όνειρο. Η ερμηνεία των ονείρων είναι μια συλλογική πράξη, που κατά βάση κατανέμει ποιοτικές μονάδες χρόνου σε καθορισμένα άτομα και νοικοκυριά, ως το οφειλόμενο μεριδίον τους. Τα ίδια τα ονειρικά σημεία είναι οικονομικές μονάδες που υποδεικνύουν μια συγκεκριμένη χρονολογία μεταξύ σημείου και γεγονότος, μια συγκεκριμένη αξία του χρόνου. Δεν μπορεί να αποφύγει κανείς τη μοίρα που τον αναλογεί, αλλά το να υποστεί κάποιος ένα μοιραίο γεγονός χωρίς γνώση και ανάμνηση της πρόγνωσης της μοίρας σημαίνει ότι χάνει το χρόνο.

Επιτόπια όνειρα

Ένα απόγευμα, σε μια τοπική ρούγα, κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου στη Μέσα Μάνη, μίλησα αμέριμνα για ένα εφιάλτη που είχα πρόσφατα. «Εφιάλτη», ρώτησε κάποια γηραιά φίλη, Αθηγήτσα το όνειρο. Με κοίταξε επιμονα. Μετά από μια στιγμή παύση που σηματοδοτούσε διδακτική διαφάνεια, διόρθωσε τα λόγια μου. Είχα βιώσει ένα όραμα. Αργότερα, το «όνειρο αποδείχτηκε».

Το ονειρέμα έγινε για μένα μια προσωπική εκπαίδευση στη μοίρα. Ο χρόνος του προσωπικού ονειρέματος και τα μερίδια του χρόνου, που

αποκαλύπτονται στα όνειρα και τον ονειρικό λόγο, μου πρόσφεραν περάσματα προς τον πολιτισμικά ειδικό χρόνο των Μεσο-Μανιατιστών. Υπήρχε μια αδιαμεσολάβητη αλληλενέργεια μεταξύ της ονειρικής εμπειρίας, του ονειρικού λόγου και της διαδικασίας εισόδου μου τόσο στο πεδίο της εθνογραφικής έρευνας όσο και στην ίδια την κουλτούρα. Το προειδοποιητικό όνειρο παράγει μια ισχυρή κοινωνικοποίηση στο θάνατο. Μέσα στη συμβολική εμπειρία του προηγουμένου, ο θάνατος δεν βρίσκεται στο μέλλον: σημείο και γεγονός καταρρόδων, και ο θάνατος βρίσκεται εκείνη τη στιγμή εκεί. Η μοίρα δεν είναι ένα ιδιαίτερο, ξεχωριστό γεγονός, αλλά ένα χρονικό συνεχές, το οποίο, στην περίπτωση μου, ήταν παράλληλο με το χρόνο της επιτόπιας έρευνας και του πολιτισμικού περάσματος. Η αντιπαράθεση μου με τον θάνατο συνέβη μέσα από τη διαμεσολάβηση ονειρικών κατηγοριών, στον ίδιο βαθμό που συνέβη και μέσα από τη διαμεσολάβηση εθνολογικών κατηγοριών. Κράτηση ένα ημερολόγιο επιτόπιας έρευνας και ένα ημερολόγιο ονείρων. Όταν διαβάζονται μαζί, ιχνηλατούσαν μια συναρμοσμένη ιστοριογραφία του θανάτου στον εθνογραφικό χώρο. Με τη σειρά της, η προσωπική μου «μνήμη» και εμπέδωση στο ονειρέμα ακολούθησε πορεία παράλληλη με τη συμμετοχή μου στο πένθος. Ανάμεσα στο ονειρέμα και το πένθος ταξίδευα πέρα-δώθε πάνω σε μια ομοιόμορφη αλυσίδα σημειακών σχέσεων.

Η κεντρική συμβολή του ονειρέματος ήταν ίσως η διαγραφή, στο μεγαλύτερο μέρος, του ήθους του εθελοντισμού που χαρακτηρίζει την επιστημονική έρευνα. Το προσωπικό ονειρέμα με κοινωνικοποιεί στην αυτόνομη δύναμη της γυναικείας συμβολικής πρακτικής. Δεν ελέγχει κανείς το ονειρέμα. Τα ονειρικά σημεία έχουν μια αυτόνομη συγκινησιακή δύναμη συνδύωσής. Από την αρχή του ονειρέματος μου, που συνέπεσε με την εισόδο μου στο πεδίο έρευνας, βίωσα την πληθώρα των συμβατικοποιημένων ονειρικών σημείων, η πλήρης εξήγηση των οποίων μου διέφυγε. Λόγω της αστικοποίησής μου, είχα απομακρυνθεί από την κοινωνική δομή και τα ερμηνευτικά πλαίσια που μεταφράζουν την ονειρική εμπειρία σε καθημερινή νόηση.

Το ονειρέμα, με τα συμβατικά σημεία της Μέσα Μάνης, αποκάλυψε την υπανάφηξη μου σε μια χρονική τάξη με την οποία ήμουν προσωπικά εξοικειωμένη, αλλά από την οποία ήμουν πολιτισμικά αποστασιοποιημένη. Η συμμετοχή σε μαντευτικές συναντήσεις εμπόδιζε την κατανόησή μου της παραστατικής κουλτούρας των γυναικών και τελικά μετασχημάτισε τον «εφιάλτη» μου στα «οράματά» τους. Με τον καιρό, το σύστημα ορισμού των ονείρων, που αρχικά εστερείτο αναφορών, διευκύνει τη δημιουργία πλαίσιας αναφοράς. Αυτό περιελάμβανε τις διαπροσωπικές διαπραγματεύσεις και την επίδραση της διαδικασίας της επιτόπιας έρευνας, και επέβαλλε μια εθελοντική διάσταση. Αλλά, όσον αφορά στη σχέση μου με το ίδιο το ονειρέμα, δεν έχει για μένα την έννοια του παιχνιδιού, της ελευθερίας ή της επιλογής. Το ζήτημα της αυτοθεώρησης στο εθνογραφικό πεδίο προσδόθηκε στη διαδικασία του ονειρέματος μου. Το ονειρέμα, ως μύηση μου στη μοίρα και το χρόνο,

βαθμιαία αποδόμηση τη δυτική ηθική ενός ορθολογικοποιημένου εαυτού. Από την πρώτη στιγμή της διαδικασίας αυτής αντιλήφθηκα πόσο άσχετη ήταν η φροϋδική λογική με τη συμβολική των ονείρων μου, πόσο απείχαν τα όνειρά μου από τα δυτικά και «βόρεια» υποδείγματα της «ψυχολογποίησης».

Στο όνειρόμα και στο κλάμα λειτουργεί κανείς ως ακούσιος ερμηνευτής. Το αντιφωνικό περιβάλλον του κλάματος προάγει την αυθόρμητη εξήγηση του θρηνητικού λόγου στην πληρέστερη πολυσημία του, και το ονειρικό σημείο λειτουργεί ως συλλογική φωνή, χρωματισμένη με κοινά νοήματα, μέσα στο ατομικό συνειδητό.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΟΝΕΙΡΩΝ

Το όνειρο που ακολουθεί είναι το πρώτο που μπόρεσα να αναγνωρίσω ως μαντευτικό κείμενο. Δεν το αντιλήφθηκα αυτό τότε, αλλά το όνειρο εντυπώθηκε στο μυαλό μου, και μετέπειτα όνειρα και ερμηνευτικές συναντήσεις διευκρίνισαν το μήνυμά του. Το όνειρο το είδα στις αρχές της επιτόπιας έρευνάς μου.

ΟΝΕΙΡΟ: Ένα μεγάλο βιβλίο με εικόνες βρίσκεται στα χέρια μου, με τις σελίδες του να γυρίζουν αργά μόνες τους, από την τελευταία προς την πρώτη. Κάθε σελίδα έχει απλά σχέδια μεγεθυμένων κεφαλιών που ακουμπούν απαλά το ένα στο άλλο σαν μεγάλα σταφύλια. Όλες οι σελίδες είναι πανομοιότυπες. Γυρίζουν μέχρι να φτάσουν την τελευταία σελίδα, το πίσω μέρος του μπροστινού εξωφύλλου. Ένα ορθογώνιο παράθυρο υπάρχει στο πίσω μέρος της σελί-

δας, πραγματικό άνοιγμα, απ' όπου μπορεί κανείς να δει την έξω κυκλοφορία. Στην αριστερή γωνία του παραθύρου εμφανίζεται το νεανικό κεφάλι της νεκρής γιαγιάς μου, με αρχοντικό κότσο και ένα αδιόρατο χαμόγελο ικανοποίησης. Το κεφάλι γλιστρά αργά μέσα από το παράθυρο ως την άλλη άκρη της σελίδας, μέχρι που το βιβλίο κλείνει.

ΓΕΓΟΝΟΣ: Μερικές μέρες μετά από αυτό το όνειρο με ειδοποίησαν ότι είχε πεθάνει η τελευταία «κεφαλή» του γένους, ο αδελφός του συζύγου της γιαγιάς. Η γιαγιά μου πέθανε στα ενήνητα της, έτσι για μένα υπήρξε πάντοτε γριά, μελαχρινή, Ξερακιανή, με λίγα κολημένα μαλλιά, δεμένα στο πίσω μέρος του κεφαλιού, όπως συνθίζεται στα χωριά, ντυμένη στα μαύρα, και χαμογελούσε σπάνια. Αυτό μπορεί να αντιπαρατεθεί στη μη-οικεία, νεανική, χαρμηλή γιαγιά του ονείρου.

ΔΕΙΚΤΗΣ: Το βιβλίο του ονείρου ήταν το «δεφτέρι», η γραμμένη μοίρα ολόκληρου του γένους το κλεισμένο του συμβολίζει το τέλος του γένους. Τα κεφάλια που είναι μαζεμένα σαν τσαμπί σταφύλια, είναι ένα σύμβολο του γένους ως συλλογικότητας.

Τα σταφύλια πρέπει, εδώ, να κατανοηθούν επίσης ως κοινή ουσία. Το κεφάλι είναι σύμβολο των νεκρών προγόνων (βλ. σχετικές αναλύσεις στο βιβλίο *Η Τελευταία Λέξη*).

Τώρα, αντιλαμβάνομαι το δεφτέρι και ως αναφορά στη δική μου συγγραφή ενός βιβλίου-εθνογραφίας.

ΟΝΕΙΡΟ: Ο από καιρό πεθαμένος Λατινοαμερικανός φίλος μου επισκέπτεται το σπίτι μου. Το πρόσωπό του δεν είναι οικείο. Το σπίτι μου

είναι μικρό – κατασκευασμένο από κόκκινη πέτρα ή κάποιο υλικό που μοιάζει με πηλό – και αλλάζει εδώ κι εκεί σε καλύβα. Άνοιγμα την πόρτα και, καθώς τον αγκαλιάζω, με καταλαμβάνει η σκέψη και ο φόβος: «Το σπίτι μου θα πέσει, σε παρακαλώ, φύγε». Ξύπνησα με την αίσθηση ότι είχα βρεθεί πολύ μακριά, σε ξένη γη.

ΓΕΓΟΝΟΣ: Μία εβδομάδα περίπου αργότερα άκουσα για τους τρομερούς σεισμούς σε μια περιοχή του Μεξικού, που είχε εγκαταλειφθεί μόλις τον προηγούμενο μήνα. Κατά την παραμονή μου εκεί, έμεινα σε αχυροκαλύβα.

ΔΕΙΚΤΗΣ: Απεξοίκωση γνωστών χώρων και προσώπων και επίσκεψη νεκρών. Ξύπνημα με αισθήματα αποπροσανατολισμού και ταραχής.

Της Ευρώπης Άκρα

Σε ολόκληρη τη ζωή μας, οι γυναίκες της Μεσογείου έχουμε ζήσει με μια παράδοση θεοποιημένων ανδρικών και εκπολιτιστικών λόγων, επιβεβλημένων εξώθεν, οι οποίοι έχουν κατατακταρίσει και καταστήσει παράλογο το βίωμα του δι-αισθητικού μαντέματος. Το μάντεμα παραδίδεται στην οπισθοδρομικότητα και την πρόληψη, και συγγέται με το κουτοσμπολιό και άλλες ανικανοποίητες εκφράσεις της επιθυμίας για κοινωνικό κύρος. Η αξιολόγηση αυτή χαρακτηρίζει τον τρόπο με τον οποίο οι υπάρχουσες γενεές γυναικών βιώνουν τη διαίθηψη. Εμείς οι ίδιες θεωρούμε την πρακτική αυτή μόνο μέσα από τα απομονωμένα της θραύσματα. Εμείς οι ίδιες ποτέ δεν τη βιώνουμε ως ένα συνολικό σέμμα, μια ενότητα. Αυτό είναι το «υπόλογο» κείμενο, στην επικινυμότητα των γυναικών, όσων επιδίδονται στο μάντεμα, και το οποίο δεν αφήνεται ποτέ να αναδυθεί στην επιφάνεια. Οι μαντευτικές πρακτικές μοιάζουν με θραύσματα ενός διαμελισμένου και κρυσμμένου γυναικείου σώματος. Το να κάνει κανείς μια δομική ανάλυση των τρόπων, των τεχνικών και του λόγου του μαντέματος, σημαίνει ότι αναγνωρίζεις τα σκόρπια θραύσματα ως σύστημα, και στο πλαίσιο των σύγχρονων μεσογειακών πολιτισμών αυτό ισχύει με πολιτική δήλωση.

Η περιβρωρικότητα των νοητικών τρόπων που είναι ριζωμένοι στο μάντεμα ήταν η βάση για την αλληλεπίδρασή μου με τις γυναίκες της Μάνης. Όπως εγώ, πάλευα κι αυτές ανάμεσα σε δύο αλληλοσυγκρουόμενες επισημολογίες. Από διαφορετικά άκρα μιας παρόμοιας ιστορικής διαδικασίας εκσυγχρονισμού, οι δότριές μου κι εγώ έχουμε απομακρυνθεί από την αίσθηση, την πραγματικότητα και τα αποτελέσματα του μαντευτικού βιώματος. Ξυνηθήσαμε το αυθαίρετο της ιστορίας από αποκλίνουσες αλλά αναρμομενες πολιτισμικές θέσεις. Η εμπειρία του ανεμετάμοτου επιβήτηρα επίσης αυθαίρετα στο συνειδητό μου. Δεν είχα κανένα έλεγχο των πολιτισμικά κατασκευασμένων και έντονα συμβατικοποιημένων αυτών συμβόλων, που ήξερα ότι μιλούσαν μια γλώσσα για την οποία δεν είχα καμία μεταφράση – σημεία που ήταν σύγχρονες ξένα αλλά κι μέσα μου, σημεία που μιλούσαν αναφορικά με έναν εσωτερικό Άλλο που δεν γνώριζα. Οι Μανιάτισσες, με τη σειρά τους, βίωσαν τη νεωτερικότητα ως μια διαδικασία που επιβάλλει ψυχολογικούς και ιατρικούς λόγους,

που προσαποτά να εκλογικεύσουν συγκεκριμένους προσανατολισμούς. Οι λαϊκές μορφές ψυχολογικής και ιατρικής εξήγησης, καθώς και η ιδέα της πρόδου, είναι οι αντι-λόγοι προς το μάντεμα. Οι Μανιάτισσες έχουν επίσης βιώσει τη διαβρωση των τοπικών κοινωνικών δομών και θεσμών, μέσα στους οποίους το μάντεμα είχε ένα παραστατικό πλαίσιο. Η ιδιωτικοποίηση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης των γυναικών στο αστικό, όσο και στο αγροτικό περιβάλλον, συνοδεύει τη φθορά του συλλογικού κοινωνικού χώρου, πέρα από εκείνην της τελετουργίας. Στην αρχή της επιτόπιας έρευνάς μου, ήμουν και εγώ χωρίς κοινωνικό και παραστατικό πλαίσιο για τα όνειρά μου. Οι γυναίκες αυτές κι εγώ είχαμε αποκλειστεί απελάς από συγκεκριμένα επίπεδα επικυρώσεως και επικυρωμένης συμβολικής εμπειρίας. Η εσωτερική αυτή εξορία, αποτελούμενη από διαφορετικούς πόλους του ίδιου ιστορικού μετασχηματισμού, ήταν διαπροσωπικά σχετική.

Σημείωση

1. Το αλαφροσκόπιτο άτομο είναι μια μορφή η οποία συμπεριλαμβάνεται, όσο και ανεμετάμοτα, την ανάκληση μεταξύ παρουσίας και απουσίας ή ορούσι και φάρασι. Για να μην εμπλακεί κανείς στην οπτική και υλική αμεσότητα του καθημερινού κόσμου, πρέπει να κοιτάξει άλλο. Αυτός είναι ο προσανατολισμός του αλαφροσκόπιου ατόμου κι αυτό είναι που συνδέει τη φαντασία αυτή με τις πρακτικές της μαντείας, του ονειρέματος, του θρήνου, και με τις ευρωτικές της εκταρής – πρακτικές που πάντοτε κερματίζουν να αποδοξωθούν τις γυναίκες από την κοινωνική τάξη. Στο όνειρο, στην άρθρωση του πόνου και του πόθου μέσω του μορφοληγισματος, στην εκταρής και σε άλλους τρόπους δι-αισθητικής μαντείας, το αλαφροσκόπιτο άτομο κοιτάει έξω και πέρα από την κοινωνική τάξη, πέρα από την παρουσία, σε εκείνο που είναι εντός.

2. Το περιεχόμενο του κειμένου αυτού προέρχεται από το βιβλίο *Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΑΕΧΗ* στην Ευρώπη, τα Άκρα – Δι-αίσθηση, Θάνατος, Γυναίκες, βασισμένο σε πολυετή εθνογραφική έρευνα στη Μέση Μάνη, που κυκλοφόρησε από τον εκδοτικό οίκο *The University of Chicago Press*, το 1991, και στα Ελληνικά ως *Η εκταρής Νέα Ξυνοώρα-Λυβία*, το 1994. (Δ' έκδ. 1996. Τιμητική διάκριση Victor Turner 1992. Υπόθεση από το ελληνοικό Υπουργείο Παιδείας για διάδοση στις βιβλιοθήκες. 1999. Τιμητική πλακέτα, Δίπλωμα Οπτικού Μάνης Νομαρχιακή Αυτοδ. Λακωνίας 2000).

Dream and Ethnography in Mani

C. Nadia Seremetakis

Based on long-term fieldwork in Inner Mani (Southern Peloponnese), which has culminated in the well-known ethnographic publication *The Last Word*, the author presents dreaming as part of a divinatory complex, tied to the notion of *moira*. A person's life, as structured by *moira*, is an economic system formed by relations of debt, obligation, expenditure and compensation. Thus, dream and other warning signs are analogous to the semiology of money. In contrast to the understanding of dreaming as psychological or irrational, the author posits dreaming as deep cultural structures. Divinatory dreaming, which is rooted in codified temporal transformation, is a privileged channel in a mutated, under-represented historical experience of everyday life. Dreaming is another form of historicization and thus a theoretical language of analysis and representation equivalent to the "tools" of the "western ethnographer." In this spirit, the author presents her own dreams as a form of vision and expression. She recognizes connections between the logic of dreams and the historical experience of economic transformation in her society and that of Inner Mani. Finally, since it is women who control the interpretation of dream and other warning signs in Mani, as is also the case in the rest of the Mediterranean, the author poses divinatory dreaming as a collective system, a sub-text in the communication of Mediterranean women.

C.-N. S.

Βιβλιογραφία

- Adkins, Arthur W.H., "Laws Versus Claims in Early Greek Religious Ethics," *Στο History of Religions*, 20 (3) σσ. 222-39.
- Anis, Philip, *The Hour of Our Death*, Alfred A. Knopf, New York 1981.
- Castoriadis, Cornelius, "The Imaginary Construction of Society," *Στο Structural Allegory*, ed. John Fekete, University of Minnesota, 1984.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Felix, *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizoanalysis*, The Viking Press, New York 1977.
- Durkheim, Emile, *The Division of Labor in Society*, Free Press, Illinois 1947.
- Έξαρχοπούλου, Νόβρα/ Seremetakis, Nadia C., *The Last Word - Women, Death and Divination in Inner Mani*, The University of Chicago Press (USA & Europe), 1991.
- *The Senses Still - Perception and Memory as Material Culture in Modernity*, The University of Chicago Press (USA & Europe), 1996 (Orig. hardcover: Westview Press, 1994).
- *Identities in Pain*, Co-editor with Jonas Frykholm, et al. Sweden: Nordic Academic Press, 1998.
- *Η Τελευταία Αέχη* στην Ευρώπη και τα Άκρα – Δι-αίσθηση, Θάνατος, Γυναίκες, Αθήνα: "Νέα Ξυνοώρα" Εκδοτικός Οργανισμός Λυβίας, Αθήνα 1999.
- *Πολυπόσηψη Αισθητών - Αντίληψη και Μνήμη ως Υλική Κουλτούρα στη Σύγχρονη Έποχή*, "Νέα Ξυνοώρα" Εκδοτικός Οργανισμός Λυβίας, Αθήνα 1997.
- *Διασχίζοντας το Σώμα - Πολιτισμικό Ιστορία και Βίωμα στην Ελλάδα*, "Νέα Ξυνοώρα" Εκδοτικός Οργανισμός Λυβίας, Αθήνα 1997.
- *Είλα στον Έρωτα (Ποίηση) - Εκδοτικός Οργανισμός Λυβίας*, Αθήνα 1999.
- *Verrant, Jean Pierre*, "Death with Two Faces," *Στο Mortality and Immortality*, Ed. S. Humphreys & H. King, Academic Press, London 1981.